

FORMELE FĂRĂ FOND, UN BRAND ROMÂNESC¹

ION ALEXANDRU CÂRLAN*

Putem spune că formele fără fond sunt marca, sau brandul, cum se spune astăzi, societății românești. Întrucât exprimă activități și realități din alte culturi, termenul fiind preluat ca atare de români, brandul însuși este o formă fără fond, ceea ce este tragic și ironic în același timp.

Constantin Schifirneț

ABSTRACT

THE FORMS WITHOUT A CONTENT, A ROMANIAN BRAND

Starting from a recent book of the Romanian researcher Constantin Schifirneț, the author tries to prove the inadequacy of the term *brand* to the Romanian culture and civilization as it belongs to the so-called notion of the “forms without a content” introduced by the Romanian critic Titu Maiorescu in the 19 th century.

În limba engleză, termenul *brand* desemna, la origine, însemnul proprietarului pe vitele sale, produs cu fierul înroșit în foc. Cu alte cuvinte – o modalitate de identificare și de marcare a proprietății. Această funcție strict instrumentală a brand-ului este transformată în societatea de consum într-un scop în sine: nu doar o simplă modalitate de identificare, ci o identitate de sine stătătoare, un construct cultural himeric, uneori fără nicio legătură cu produsul pe care îl promovează, dar prin intermediul căruia acesta își capătă (sau doar își justifică) valoarea.

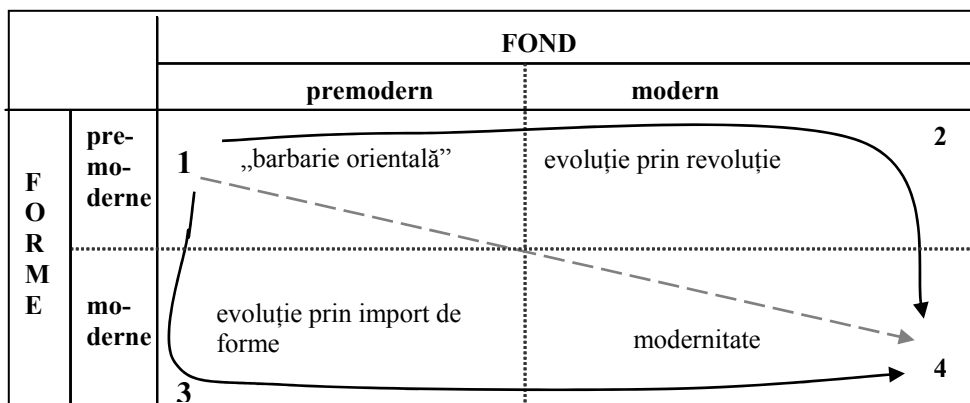
Faptul că formele fără fond sunt brandul societății românești ar desemna, în consecință, nu doar situația în care acestea constituie trăsătura de diferențiere a societății noastre în raport cu altele, ci și aceea că, prin intermediul acestei formule, ajungem să ne construim înțelegerea asupra societății românești și să ne formulăm

* Address correspondence to Ion Alexandru Cârlan: Școala Națională de Studii Politice și Administrative, București, Facultatea de Comunicare și Relații Publice, str. Povernei nr. 6–8, sector 1, București, e-mail: alex.carlan@gmail.com

¹ Comentarii la volumul: Constantin Schifirneț, *Formele fără fond, un brand românesc*, București, Editura Comunicare.ro, 2007, 289 p.

judecățile de valoare. Este discutabilă ideea că brandul însuși este o formă fără fond doar în virtutea faptului că este importat, dar esențială, în citatul ales ca motto, este sugestia că perenitatea acestei formule în cultura română modernă, precum și funcția ei critică, ajung să fie înțelese printr-o categorie conceptuală importată. Ironia constă în anularea pretenției de originalitate a teoriei formelor fără fond prin simpla ei plasare sub categoria menționată. Tragedia constă în faptul că ironia însăși este legitimă și eficientă.

Formula „forme fără fond” a ajuns, într-adevăr, să reprezinte un clișeu în discursul public: o modalitate aproape stereotipă de a critica ineficiența instituțională. Din acest punct de vedere, potențialul ei de slogan pentru un brand este incontestabil: este memorabilă, este percutantă, este destul de ambiguă, în spatele unei aparente clarități, și este general-utilizabilă, dincolo de contextul în care a fost folosită inițial. Dar, în sine, această formulă atrage atenția asupra unor aporii fundamentale, cu privire la modul în care s-a pus problema modernizării în cultura română. Plecând de la o accepțiune intuitivă a termenilor de forme (înțelese ca *instituții* sau ca *forme de guvernare politică*) și fond (înțeles ca *tip de activitate economică predominantă într-o societate și/sau ca nivel al mentalităților*), formula formelor fără fond descrie parcursul de modernizare posibil pentru societatea românească în cea de a doua jumătate a secolului XIX. Următoarea matrice este edificatoare pentru o înțelegere preliminară a teoriei formelor fără fond:

Situația inițială este reprezentată în căsuța 1 – *l’ancien régime*. Situația din care pleca modernizarea României, în prima jumătate a secolului XIX, era cea a unei societăți în care fondul premodern era adecvat formelor instituționale premoderne, fie că această situație era descrisă ca o societate funcțională (cum e cazul la Eminescu), fie că era expediată sub eticheta de „barbarie orientală”, pentru simplul motiv că nu era modernă (ca la Maiorescu). Parcursul ideal de modernizare este cel în care fondul evoluează organic, gradual și sincron cu formele, așa cum considerau junimiștii, preluându-l pe Buckle, că s-a întâmplat în Anglia (și în acest

sens, poate s-au amăgit) – acest parcurs fiind ilustrat de linia gradată ce merge din 1 direct în 4. „Rutele ocolitoare” reprezintă, de fapt, modul real în care s-a produs modernizarea. Traseul ocolitor prin 2 este evoluția prin revoluție: apare un fond economic modern, burghezia, dar formele instituționale (cu precădere cele politice) rămân premoderne și, fiind rezistente la schimbare, impunerea altor forme, de natură modernă se face prin mișcări revoluționare (ilustrativ este cazul Franței). Traseul României este cel ocolitor prin 3: formele moderne sunt adoptate prin import cultural, importatorii asumând capacitatea acestora de a accelera dezvoltarea fondului.

Sistematizarea simplificatoare la care am recurs nu face decât să pună în lumină dificultățile generate de gândirea modernizării prin această formulă: în primul rând, în matricea prezentată nu există posibilitatea reprezentării formelor *fără* fond (înțelegese *ad litteram*), ci doar a formelor adecvate sau inadecvate fondului. Or, găsim la Maiorescu exemple clare, în care formula „formă fără fond” trebuie luată *ad litteram* („înainte de a avea o umbră măcar de activitate științifică originală, am făcut Societatea academică română”), deci sintagma în sine este echivocă. În al doilea rând, deși, ca aproximări inițiale, termenii de formă și fond sunt destul de generali și de clari, ei nu acoperă nici pe departe multitudinea de sensuri ce le-au fost atribuite de diverși autori. În al treilea rând, matricea sugerează că unele sentințe ale reflecției asupra modernizării din cultura română modernă sunt complet greșite sau se bazează pe distorsiuni de sens inacceptabile: bunăoară, Lovinescu califică modernizarea prin imitație a civilizației române moderne drept „natura revoluționară a formației noastre”, pe când matricea prezentată sugerează că revoluția este apanajul scenariilor în care fondul se dezvoltă înaintea formelor. Și mai mult decât atât: se clamează că formele fără fond sunt de o perpetuă actualitate în cultura română. În consecință, și teoria formelor fără fond este de o perpetuă actualitate, și acesta ar fi un merit al lui Titu Maiorescu. Dar, în acest moment, s-ar pune întrebarea: este meritul lui Maiorescu sau rușinea noastră, că diagnosticul junimist de acum un secol și jumătate este încă actual?

Consider că toate aceste dificultăți se datorează, în primul rând, unei evoluții istorice a terminologiei formelor și fondului, ce a dus la o dezordine conceptuală asimilabilă, păstrând proporțiile, cu dezordinea gravă din limbajul eticii, prezentată de Alasdair MacIntyre drept sursă a dezacordului moral din zilele noastre și a dezbaterilor fără sfârșit prin care acesta se materializează: folosim aceleași concepte, dar ele provin din tradiții diferite, în care au semnificații diferite, ba mai mult, chiar în interiorul aceleiași tradiții apar glisări de sens. Consecința, pentru MacIntyre, ar fi aceea că aparenta dezbateră morală este, de fapt, o competiție de monologuri sau de acte expresive.

Soluția lui MacIntyre ar fi, în consecință, să se scrie o istorie a transformărilor suferite de limbajul moralei, istorie care să documenteze modul în care au evoluat sensurile conceptelor morale, dintr-o stare inițială de ordine la

starea de anomie conceptuală din lumea contemporană. O soluție similară poate fi întreprinsă și în privința formelor fără fond, și consider că ultima carte a profesorului Constantin Schifirneț se încadrează exact în această direcție: un studiu monografic menit să pună în perspectivă istorică modul în care s-a conturat și a evoluat teoria formelor fără fond în cultura română, modul în care diverși autori, aparținând unor orientări politice, științifice sau estetice diferite, au preluat și amendat semnificația acestor concepte și rolul lor în explicarea modernizării, modul în care au apărut și s-au purtat marile polemici asupra modernizării în cadrul acestei teorii. Simptomatic mi se pare faptul că, de la revoluția din 1989 încoace, o astfel de întreprindere personală de amploare, dedicată exclusiv formelor fără fond, nu a fost încercată, deși tema a fost readusă în actualitate de realitățile sociale ale tranziției și a fost abordată în cadrul unor studii cu teme colaterale sau în volume colective.

Constantin Schifirneț este unul din cercetătorii cei mai avizați pentru a întreprinde un asemenea studiu: este coordonator al colecției *Etnos* a Editurii Albatros, prin intermediul căreia au fost tipărite în ediții critice lucrări despre cultura română ale unor autori de prim rang, ca Mihai Eminescu, Titu Maiorescu, Constantin Rădulescu-Motru, Aurel Popovici, A. D. Xenopol, Nichifor Crainic, Mihail Ralea, Mihail Manoilescu ș. a., este autor al mai multor studii valoroase despre cultura română (*Generație și cultură* – 1985, *Civilizație modernă și națiune* – 1996, *Geneza modernă a ideii naționale: psihologie etnică și identitate românească* – 2001), este autor al studiului *C. Rădulescu Motru – Viața și faptele sale* (2005), premiat de Academia Română, este autor a numeroase studii critice și articole științifice și profesor universitar de sociologie la Școala Națională de Studii Politice și Administrative. Totuși, proiectul acestei cărți precede toate studiile menționate, el avându-și obârșia, după cum însuși autorul mărturisește, în teza sa de doctorat *Teoria formelor fără fond în cultura română. Cu referire specială la gândirea lui Titu Maiorescu*, susținută în 1980.

Cartea *Formele fără fond, un brand românesc* depășește însă stricta intenție istorico-monografică, sugerată de analogia cu MacIntyre și materializată doar în primele șase capitole din cele nouă ale cărții. Ultimele trei capitole propun, plecând de la reevaluarea teoriei formelor fără fond, un model teoretic explicativ al evoluției societății românești moderne. Revenind însă, pentru o scurtă trecere în revistă, să urmărim parcursul acestei cărți: primul capitol, dedicat antemaiorescienilor, urmărește modul în care, începând cu Dinicu Golescu și terminând cu Bogdan Petriceicu Hasdeu, teoria formelor fără fond se prefigurează ca exprimare a unui conflict între dezvoltarea europeană și rămânerea în urmă a țărilor române, între nevoia de modernizare și presiunea tradiției, între impulsul imitației și spiritul critic. Capitolele al doilea și al treilea sunt dedicate formulărilor canonice ale teoriei formelor fără fond, respectiv lui Titu Maiorescu și Mihai Eminescu. În mod surprinzător poate, dar nu nejustificat, un capitol de sine stătător îi este dedicat lui Constantin Dobrogeanu-Gherea. Capitolul cinci îi reunește pe

adeptii evoluției de la fond la formă, începând cu junimiștii P. P. Carp și Theodor Rosetti și continuând cu Nicolae Iorga, Constantin Rădulescu-Motru și Constantin Stere, în timp ce în cel de al șaselea capitol, *Evoluția de la formă la fond*, sunt prezentați și evaluați critic A. D. Xenopol, Garabet Ibrăileanu, Eugen Lovinescu, Ștefan Zeletin, Mihail Manoilescu și Lucrețiu Pătrășcanu. Cel de al șaptelea capitol, *Accepțiuni ale formelor fără fond* procedează la un examen analitic al categoriilor de *formă* și *fond*, în relație cu alte sisteme de opoziții: *formă vs conținut*, *formă vs substanță*, *formă vs structură* și *formă vs sens*, pentru a sintetiza apoi exegeza despre teoria formelor fără fond și a identifica sensurile majore ale accepțiunilor de formă și fond: contradicția dintre condițiile interne și instituțiile moderne, contradicția dintre cultura română și civilizația modernă, contradicția dintre scopurile civilizației moderne și mijloacele de a le realiza în cadrul național, discrepanța dintre ideal și real și neadevărul formelor din afară și autenticitatea fondului intern. În capitolul opt, *Formele fără fond – reflex al evoluției societății românești moderne*, Constantin Schifirneț propune, pentru a descrie procesul de modernizare românească, conceptul de *modernitate tendențială*: „prin care desemnăm actul de dezvoltare în direcție inversă: de la afirmarea spiritului național și de la construcția politică spre dezvoltarea economică. În arealul românesc se afirmă modernitatea, ca o tendință care coexistă cu structurile sociale, cu formele instituționale și cu fondul vechi. Modernitatea tendențială răzbate greu și lent prin complicata rețea de structuri socio-instituționale, din societatea românească tradițională și patriarhală. Este o modernitate mozaicată, nestructurată sub o formă dominantă clară. Modernitatea este cadrul și elementul de susținere a naționalului, dar nu prin baza economică, deși aceasta ar fi trebuit să fie temei al afirmării statului național, ci ca tendință, ca ideal de atins în afirmarea națiunii” (Schifirneț 2007, p. 205). Acest tip de modernitate, specifică spațiului românesc, este documentat minuțios, prin analize la nivel economic, instituțional și social. Al nouălea capitol, *Modelul teoretic național explicativ al evoluției societății românești moderne*, analizează posibilitatea ca teoria formelor fără fond să constituie un model teoretic generalizabil de studiu al modernizării pentru societățile în tranziție. În acest sens, autorul privește teoria formelor fără fond ca o alternativă la raționalismul modern, la raționalitatea instrumentală, mai exact: „tensiunea în gândirea românească se manifestă între cultură, ca expresie a raționalismului, și civilizație, ca expresie a raționalității formale, instrumentale, altfel spus tensiunea dintre raționalism și raționalitate” (Schifirneț 2007, p. 257). În această situație, cultura devine o enzimă a modernizării românești, dar, în mod firesc, nu poate produce singură modernizarea: „cultura dinamizează permanent spațiul public, prin reflexia asupra dezvoltării social-economice, astfel încât ea devine în anumite momente chiar factor generator de dezvoltare. Dar, de oricâtă forță spirituală și ideatică ar dispune, ea nu se poate substitui dezvoltării întemeiate în bază economică” (Schifirneț 2007, p. 257). Teoria formelor fără fond ajunge să se constituie într-un model explicativ autohton, de factură modernă, pentru orice

societate în tranziție – cu alte cuvinte, nu doar un brand pentru români și modernizarea României, ci și un brand cultural – o teorie ce poate fi exportată pentru explicarea fenomenelor din alte țări. Astfel, poate fi înlăturată și obiecția insinuată la început, cu privire la valoarea actualității lui Titu Maiorescu și a teoriei formelor fără fond.

Cartea profesorului Constantin Schifirneț reprezintă un examen analitic și critic bine documentat și foarte oportun pentru noile provocări ale prezentului: România a fost admisă în Uniunea Europeană, iar condițiile de admitere au constat, în principal, în adoptarea unui vast aparat legislativ, menit să armonizeze cadrul juridic român cu cel european. Cu alte cuvinte, condițiile integrării au fost preponderent formale – încrederea țărilor europene în posibilitatea ca aceste forme să genereze realități sociale fiind destul de mare. Teoria formelor fără fond atrage atenția asupra caracterului contingent al acestei inferențe, și astfel, invită la realism, „întrucât există, indiscutabil, pericolul unei viziuni idilice asupra dezvoltării moderne a societății, care acreditează ideea că s-ar putea ajunge rapid la un stat al bunăstării, în lipsa unui *management social*, care să organizeze relațiile sociale și interumane, în funcție de criteriile unei societăți moderne: competență profesională, competiția și concurența în muncă, libera inițiativă și asumarea riscului” (Schifirneț 2007, p. 253, s. ns., I. A. C.).

Dincolo de miza actualității, cartea ridică și câteva probleme teoretice interesante: în ce măsură este teoria formelor fără fond o teorie (în sensul științific al termenului), din moment ce termenii ei nu sunt abordați sistematic și științific și din moment ce a apărut mai degrabă în contextul dezbaterii publice, nu într-unul științific, ea găsindu-și primele materializări în articole polemice ale presei culturale și politice din cea de a doua jumătate a secolului XIX. O perspectivă sceptică nu ar putea concede existența unei *teorii* a formelor fără fond înainte de Constantin Dobrogeanu Ghinea. Răspunsul profesorului Schifirneț ar fi că, în măsura în care un domeniu distinct de analiză și acțiune este delimitat (starea unui stat aflat economiceste în urmă față de cele dezvoltate și asupra căruia acționează presiunea modernizării accelerate) și în măsura în care o realitate complexă este transpusă în categorii sociologice și filosofice, apelativul de „teorie” este justificat: „Pentru contextul gândirii românești din faza de consolidare a civilizației române, cu aceste concepte au fost studiate tendințe proprii în evoluția țărilor în curs de modernizare. Totodată, prin postularea relației dintre formă și fond, ca ax principal al evoluției unui stat, investigarea fenomenelor sociale este orientată către înțelegerea deterministă a societății” (Schifirneț 2007, p. 270). Am putea vorbi chiar de o hegemonie a teoriei formelor fără fond, în explicarea modernizării românești: indiferent de pozițiile adoptate în cadrul teoriei (evoluție de la formă la fond sau de la fond la formă), indiferent de perspectivele particulare asupra acestor termeni, ei se încadrează totuși într-o paradigmă de a gândi problema modernizării, iar o paradigmă alternativă de a concepe această problemă în România nu s-a conturat clar. Putem vorbi doar de dezvoltări și elaborări, care, deși renunță la

termenii de formă și fond, le păstrează spiritul: de exemplu, în ideile lui Dimitrie Gusti despre cadre sociale și naturale ale națiunii, despre manifestări constitutive și regulative și despre legea paralelismului sociologic, recunoaștem prezența implicită a comandamentului adecvării dintre fond și formă; sau, în observația lui Emil Cioran, că „democrația românească n-a creat nici măcar conștiința de cetățean” (p. 46), recunoaștem eșecul formelor politice importate de a crea fondul necesar pentru funcționarea unui stat democratic. Se pune, în acest moment, întrebarea dacă monopolul acestei paradigme în explicarea modernizării României nu are și neajunsuri: împotriva analogiei conturate la început, între dezbaterele asupra formelor fără fond și dezbaterele din filosofia morală, alimentate, în perspectiva lui MacIntyre, de o dezordine conceptuală, se insinuează temerea că lipsa unei perspective alternative, tot autohtone, dar paradigmatic diferite, de a gândi problema modernizării României ar putea să ne îngusteze înțelegerea și să ne limiteze opțiunile. Chiar dacă nu suntem de acord cu Maiorescu, gândim în termenii lui, adică suntem marcați de formele fără fond. Sau, pentru a muta în registrul tradiționalist titlul cărții recenzate, prin formula sa eliptică, Maiorescu a pecetluit vocabularul dezbaterele despre modernizare.

BIBLIOGRAFIE

1. CIORAN, EMIL [1936] *Schimbarea la față a României*, București, Editura Humanitas, 1990.
2. GUSTI, DIMITRIE, *Principiile unui sistem de sociologie, etică și politică*, în *Opere*, vol. 1, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1969.
3. MAIORESCU, TITU [1866] *În contra direcției de azi în cultura română*, în *Opere*, vol. 1, București, Editura Minerva, 1978.
4. MacINTYRE, ALASDAIR, *Tratat de morală. După virtute*, București, Editura Humanitas, 1998.
5. SCHIFIRNEȚ, CONSTANTIN, *Generație și cultură*. București, Editura Albatros, 1985.
6. SCHIFIRNEȚ, CONSTANTIN, *Civilizație modernă și națiune*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1996.
7. SCHIFIRNEȚ, CONSTANTIN, *Geneza modernă a ideii naționale: psihologie etnică și identitate românească*, București, Editura Albatros, 2001.
8. SCHIFIRNEȚ, CONSTANTIN, *C. Rădulescu Motru – viața și faptele sale*, 3 vol., București, Editura Albatros, 2003–2005.
9. SCHIFIRNEȚ, CONSTANTIN, *Formele fără fond, un brand românesc*, București, Editura Comunicare.ro, 2007.

